

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Paul Tappe: Dansk som kirkesprog i Ladelund sogn

Peder H. Smidt: Spandetgård og ærkebiskop Nathan Søderblom

Sven Risom: Fire C. F. Hansen-kirker i hertugdømmerne

Teodor Clausen: Indre mission i Sydangel

Morten Raunkjær: Hans Fris fra Hvidding

Boganmeldelser

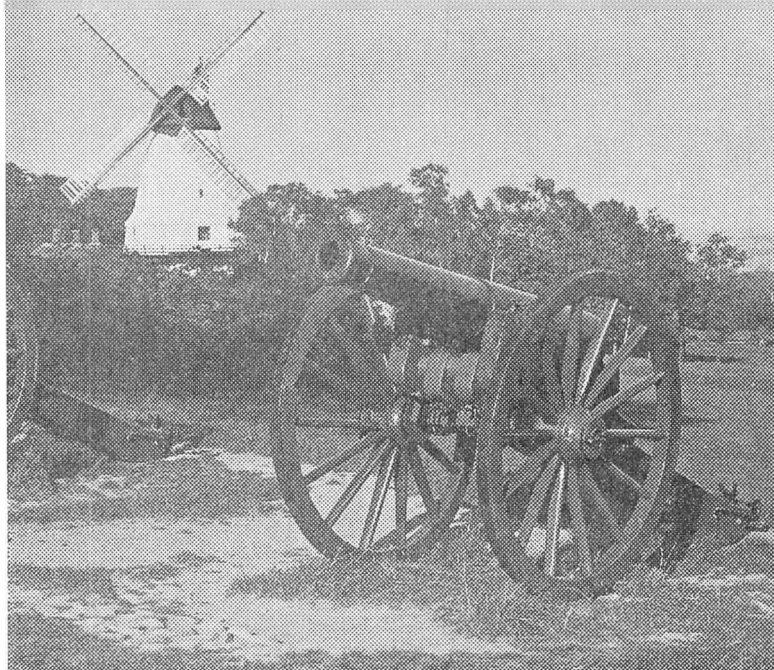
APRIL

4 · 1968

44. ÅRGANG

SØNDERJYLLAND

HISTORISK BILLEDBOG

Årets konfirmationsgave er

SØNDERJYLLAND Historisk Billedbog

Det smukke værk, der er blevet en stor succes, er nu udkommet i 3. oplag – den er trykt ialt i 20.000 eksemplarer.

Prisen i boghandelen er 54,- kroner, mens medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland og abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift kan købe bogen til halv pris, 27,- kroner (plus MOMS og forsendelsesomkostninger) ved bestilling hos

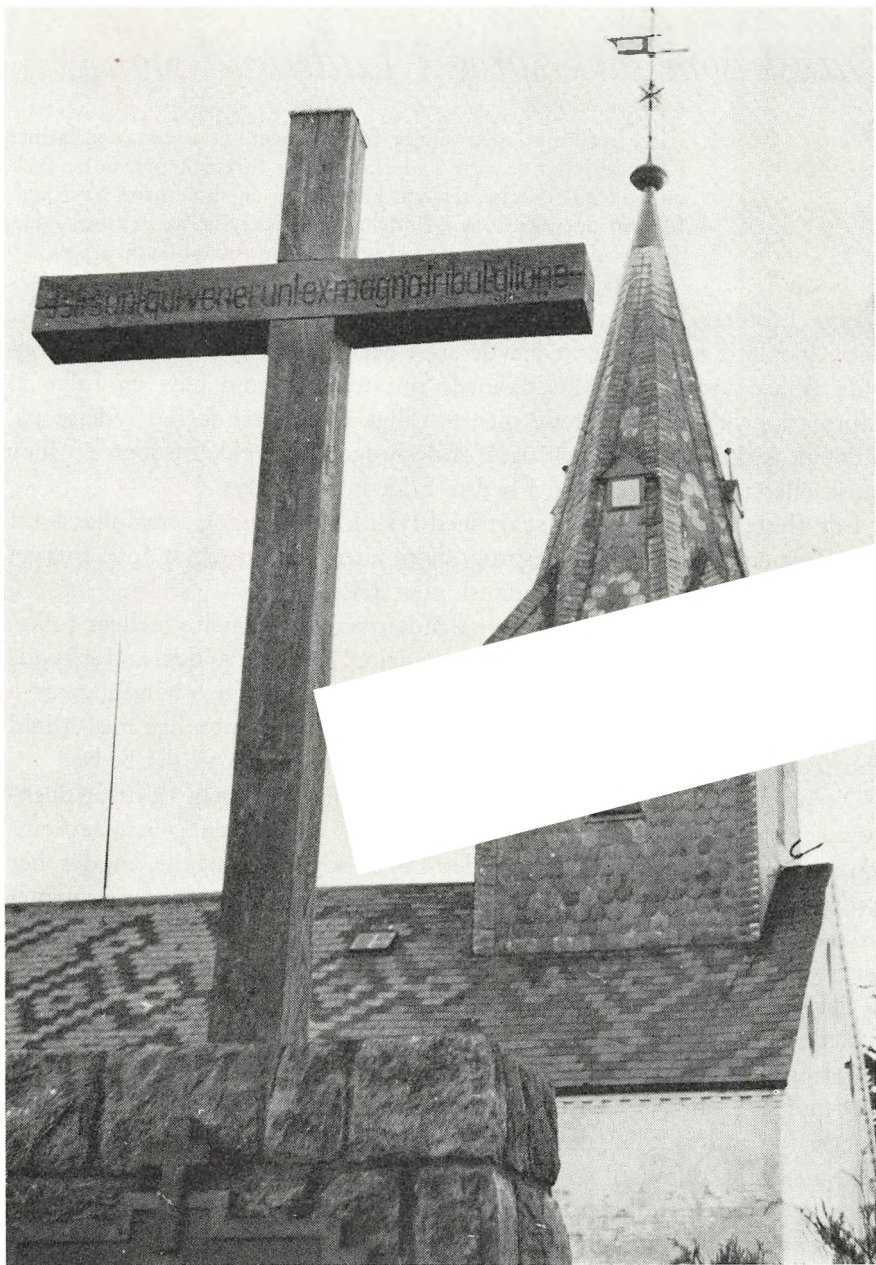
Historisk Samfund for Sønderjylland

Ekspeditionen

Landsarkivet

Åbenrå

Ekspeditionens telefon er 046 2 46 83, og postgironummeret er 4 26 82.

Kirken i Ladelund.

I oktober 1944 blev 2000 koncentrationslejr-fanger flyttet til Ladelund, hvor de skulle grave pansergrave til værn mod et muligt engelsk angreb. Det lille landsbysamfund hjalp i det skjulte efter evne fangerne, men formåede selvsagt ikke meget. Under det seks uger lange ophold døde 300 fanger, og de blev begravet på den lille kirkegård. I mindeanlægget med de mange navne står et trækors – et minde fra en anden kamp end den nationale – med et citat fra Johannes åbenbaring: *Isti sunt venerunt ex magna tribulatione, ⁂: Her er de, som kom fra den store trængsel.*

1968-4

Dansk som kirkesprog i Ladelund sogn

Efter reformationen skulle folkesproget have erstattet latinen i Sønderjylland, men i Mellemslesvig foretrak præsterne tysk, og tysk indflydelse gennem kirkesprog og skolesprog påvirkede folkesproget, kultur og sindelag, en baggrund for grænsen i dag. Træk i denne udvikling belyses af pastor Paul Tappe, Læk.

Mange faktorer har i tidens løb været medvirkende til, at det danske sprog har haft svært ved at hævde sig i Mellemslesvig, men den overvejende tysksprogede og tyskuddannede præstestand, som blev en følge af reformationen, skulle allerede meget tidligt få afgørende indflydelse på, hvorvidt kirke- og siden hen også skolesproget i det enkelte sogn nu blev dansk eller tysk, frisisk eller, i bedste fald, lidt af hvert.

I de fleste sogne endte det snart med tysk kirkesprog og som følge deraf siden hen også med tysk skolesprog, dette uden hensyn til, at folkesproget godt kunne være udelukkende dansk eller frisisk.

Det er indlysende, at denne manglende overensstemmelse mellem folke- og kirkesproget kun kunne være en hindring, når det gjaldt at forkynde kristen tro og lære og forstå eller følge med i de kirkelige handlinger.

Det er pietismens fortjeneste at have fået øje på de sproglige misforhold i Mellemslesvig og at have gjort forsøg på at rette herpå til det bedre.

Da provst Samuel Reimarus 1721 sender sin indberetning til København, efter at flensborgeren Thomas Clausen var bleven generalsuperintendent, nævner han kun for Sønder Løgums vedkommende, at der her holdes danske gudstjenester, dog med tysk kirkesang. For de øvrige sognes vedkommende, deriblandt også Ladelund, var der kun tale om tyske gudstjenester. Men 19 år efter skulle der være foregået betydelige forandringer på det sproglige område.

Med Christian VI (1730–46) kom pietismen til magten i Danmark. Hele hans regeringstid er præget af stor kirkelig aktivitet. Da han bliver gjort opmærksom på de sproglige misforhold i Mellemslesvig, giver han udtryk for utilfredshed med denne »Inconveniens«, at der prædiktes på tysk, men tales dansk til daglig, og forlanger indberetninger.

I visitorernes indberetninger af 1739 nævnes der nu som menigheder »wo teutsch und dänisch gepredigt und catechetisiret wird«: Udbjerg, Sønder Løgum, Humtrup, Braderup, Karlum, Ladelund og Medelby.

Kirkesprogsgrænsen er altså i årene 1721–39 flyttet mod syd til fordel for det danske sprog. Denne tingenes tilstand får kongelig konfirmation ved et reskript af 6. 11. 1739, som forlanger beherskelse af både dansk og tysk af alle præster og lærere i Tønder provsti.

Der bør lægges mærke til, at forandringen på det sproglige område til

fordel for det danske er foregået i tiden forud for det kongelige rescript. Når vi før har givet udtryk for, at det i det væsentlige var præsten, som bestemte kirkesproget i det enkelte sogn, så er der grund til at spørge, hvad der har ført til, at man i nævnte sogne veg fra hævdunden praksis og nu tog det danske sprog med ind i kirken.

En indberetning fra pastor Philipp Ernst Lundius, Ladelund, sendt til Generalkirkevisitationen i 1752, nævner motiverne. Om kirkesproget i Ladelund siger præsten (her gengivet i oversættelse), at der prædikes » ... i det tyske, men tit også i det danske sprog på forlangende af mange, som kun forstår lidt eller intet af det tyske sprog.

I begyndelsen, da jeg lige var bleven indsat i embedet, begyndte jeg også bestandig at tale tysk, da jeg var af den tro, at det rituelle krævede det, desuden var jeg det danske sprog heller ikke i den grad mægtig, at jeg også kunne prædike i det.

Men jeg blev af forskellige bedt om også at lægge mig efter det danske sprog, for at jeg fra tid til anden også kunne prædike i det, da de ikke forstod spor af det tyske, og da to af mine forgængere havde gjort det.

Jeg spurgte andre i menigheden, som forstod det tyske sprog, hvad de havde at sige dertil. De svarede, at de intet havde at indvende derimod, om jeg fra tid til anden prædikede på dansk, blot ikke det danske sprog fuldstændig blev indført.

Salige provst Arends tilrådede mig ligeledes, fordi de sidste prædikanter før mig havde gjort det samme ... «¹

Efter menighedens ønske blev der også indført danske gudstjenester. Men brugen af dansk og tysk i kirken førte snart til, at sprogene brugtes side om side ved samme gudstjeneste. Det mest kendte eksempel herpå er den prædiken, som pastor Jepsen holdt i Ladelund Pinsedag 1821, som i sin helhed er optegnet af pastor H. N. A. Jensen. Nævnte prædiken findes aftrykt i »Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi. Aargang 1895«.

Men stadig beroede det på den enkelte præsts skøn og kendskab til sproget, i hvilket omfang der i kirke og skole blev gjort brug af dansk. Først efter Treårskrigen var Danmark fast besluttet på at give det danske sprog i Mellemslesvig den plads, der måtte tilkomme det. Sprogreskripterne af 8-2-1851 bestemte således for de dansk talende sogne i Tønder provsti, hvor der før havde været tysk kirke- og skolesprog, at dansk nu skulle være undervisningssprog i skolerne med 4 timers ugentlig undervisning i tysk, medens kirkesproget skulle være dansk og tysk hver anden søndag.²

1. Th. Achelis: Deutsche und dänische Gottesdienste im Herzogtum Schleswig (Schriften d. Ver.f. Schl.-H. Kirchengesch. 2. R. 10. B. 1. H.).
2. Holger Hjelholt: Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigen. Kbhvn. 1923.

Dermed var undervisningssproget i Ladelund bragt i overensstemmelse med folkesproget, medens der for alvor kom til at herske paritet mellem sprogene med hensyn til brugen i kirken.

Der foreligger ikke noget vidnesbyrd om, at befolkningen i Ladelund sogn skulle have været utilfreds med denne ordning. Tværtimod har vi god grund til at tro, at man har følt det som en lettelse.

Så sent som fra tiden efter 1896, da pastor Matthiesen, som ikke kunne dansk, sad i embedet, berettes der følgende episode: Pastor Mathiesen havde forestået en begravelse, og da han åbenbart selv var i tvivl om, hvorvidt man havde forstået ham, da han jo havde talt på tysk, spurgte han enken, om hun nu også havde forstået det hele, men fik til svar: Nei, de ha' e inne! E forstæ me inne o de pjat tysk!³

Den sproglige harmoni skulle ikke vare længe. Det ulykkelige år 1864 medførte påny forandringer. Allerede 19. 2. 1864 udstedte den tyske Civilkommission anordninger til fordel for det tyske sprog.⁴ I juni måned indførte samme myndighed udelukkende tysk kirkesprog for de sydligste blandede sogne i Tønder amt. Derimod blev det tilladt, at der foreløbig blev prædikeret på dansk en søndag eftermiddag månedlig i de nordligste blandede sogne, heriblandt Ladelund.⁵

For skolesprogets vedkommende blev det nu lige det modsatte af, hvad det havde været, idet undervisningssproget blev tysk, suppleret med 4 timers egentlig dansk. I 1871 bortfaldt også disse timer i dansk og siden har skolesproget udelukkende været tysk.⁶

Men de månedlige danske gudstjenester skulle holde sig helt til 1896. Der er ingen tvivl om, at deltagelsen i disse gudstjenester blev mindre år efter år, ikke blot fordi befolkningen manglede interesse for dem, men også, fordi man ligefrem modarbejdede interessen. Carl Nissen (86 år, Ladelund-Klint) ved at berette, at han måtte stille til klø hos skolelæreren, fordi han om søndagen havde været til dansk gudstjeneste.⁷

Tysk i skole og tysk i kirke, men i hjemmene dansk, sådan var det i Ladelund i hine år. J. G. Adler måtte indrømme: »I Ladelund sogn har det tyske sprog siden 1864 ikke gjort noget fremskridt«, samtidig nævner han, at 90,3 pct. af befolkningen taler dansk hjemme og indbyrdes.⁸

Pastor N. J. Paulsen, som sad i embedet indtil 1896, har åbenbart følt det unaturlige i de herskende sprogforhold i hans sogn. Af den grund be-

3. Meddelt af tidl. landmand Carl Nissen, Ladelund-Klint.

4. Meddelelser om Begivenhederne i Slesvig. Kbhvn. 1865. S. 10 f.

5. Meddelelser om Begivenhederne i Slesvig. Kbhvn. 1865. S. 27 f.

6. Meddelelser om Begivenhederne i Slesvig. Kbhvn. 1865. S. 27 f.

7. Meddelt af tidligere landmand Carl Nissen, Ladelund-Klint.

8. J. G. C. Adler: Die Volkssprache in dem Herzogthum Schleswig seit 1864. (Zeitschr. d. Ges. f. Schl.-H. Lauenburg. Gesch. 21. Bd. S. 76.

nyttede han sig også gerne og ofte af det danske sprog. De sproglige misforhold var også en af grundene til, at han sidenhen søgte til Hellevad.

Men netop hans fraflytning skulle føre til, at sognets flertal besindede sig på det danske modersmål og en sidste gang gjorde forsøg på at hævde dets ret.

Det er værd at lægge mærke til, at det, der nu sker, sker uden nogen indblanding eller tilskyndelse udefra. »Flensborg Avis« (af 15. 3. 1896) skrev således: Så vidt det vides, sker der udefra, det vil sige fra købstæderne eller fra Nordslesvig, ikke det mindste for danskheden i sognet, med undtagelse af, at »Flensborg Avis« efterkommer nogle anmodninger fra beboere, som ønsker at få et frieksemplar af »Det lille Blad«, imod selv at betale ombæringspengene (1 mark 60 Penning om året).

Endvidere nævnes der samme steds, at Ladelund sogn var uden al forbindelse med den danske politiske organisation, uden medlemmer i Vælgerforeningen, Sprogforeningen og Skoleforeningen, så danskheden fuldstændig var overladt til sig selv.

Da det stod fast, at pastor Paulsen ville forlade Ladelund for at flytte til Hellevad, dukkede spørgsmålet op, hvorvidt det nu ville lykkes igen at få embedet besat med en præst, som også magtede det danske.

Men som det var at vente, måtte de tysksindede kredse i sognet anse præsteskiftet for en passende lejlighed til at få afskaffet de danske gudstjenester, dog, og dette må ikke glemmes, ikke blot af nationale grunde, men også, fordi man ikke kunne forvente, at ret mange ansøgere til embedet også var det danske sprog mægtige.

Interessant er det at følge sagens gang ved avisreferaterne fra »Lecker Anzeiger« og »Flensborg Avis«, begge fra 1896.

»Lecker Anzeiger« meddeler således, at der 25. 2. 1896 holdtes ordinært suppleringsvalg til menighedsrådet. Tager vi i betragtning, at menighedsrådets sammensætning måtte få betydning for, hvorvidt der ville blive et flertal af stemmer for afskaffelse eller bibeholdelse af de danske gudstjenester, har vi god grund til at antage, at man fra tysk side har gjort, hvad man kunne, for at få folk ind, som var stemt for afskaffelse. Dette bekræftes af, at man allerede 2. 3. holdt møde med dette punkt som dagsorden.

Men udfaldet af afstemningen om dette spørgsmål blev et andet end ventet. Herom citerer »Flensborg Avis den tyske korrespondent for »Tonternsche Zeitung«:

»Den herværende Menighedsrepræsentation var samlet i Mandags den 9de ds. for at stemme om, hvorvidt der fremtidig endnu skal prædikes tolv Gange om Aaret paa Dansk, eller om der i Fremtiden kun maa afholdes tyske Gudstjenester. Resultatet? Ja, der var 5 Stemmer for og 8 imod Afskaffelsen af de danske Gudstjenester. En afleverede en blank Seddel.

Dette Resultat giver meget at tænke paa, især for Folk, som kende de

herværende Forhold. Ved hvilke Omstændigheder kunne dette Stemme-forhold fremkomme? Resultatet ville være blevet bedre, 1) hvis enhver, der ellers gløder af Fædrelandskærlighed, ogsaa nu havde sat den en Smule i Værk. Det har nemlig især fremkaldt Forundring, at Bestyrelsesmedlemmer af en Forening, der har skrevet Fædrelandskærlighedens Røgt paa sin Fane, have virket positivt eller negativt for Bibeholdelse af den danske Gudstjeneste.

Man siger rigtignok, at Kirken ikke har noget med Politik at skaffe, men det er dog ved første Blik ikke indlysende, at Religion og Fædrelandskærlighed ere saa helt uforenelige Begreber.

2) Hvis Mødet var afholdt nogle Dage før, saa vilde Beslutningen være bleven anderledes, thi for det første gik der nu paa Grund af Flensborg Hestemarked en Stemme tabt for Afskaffelsen af Dansk, og for det andet havde Menighedsrepræsentationen lige faaet en ny Sammensætning, og i den tidligere var der mere Stemning for Forslaget end i den nuværende. Saa meget er udenfor al Tvivl, at dette Flertal ikke er Udtrykket for Flertallet i Menigheden. Men Tyskerne have faaet Øjnene op; de have set, hvad Agitation kan bevirke; derved ere de vaagnede af deres Sikkerhedsvale, hvori de mente at bo i et rent tysk Sogn. Den nærmeste Tid vil vel vise, hvilke Følger denne Erfaring faar.« Saa vidt den tyske Korrespondent.«

Fjorten dage efter samles man påny om samme spørgsmål, uden dog at nå til andet resultat. Alt imens betjenes embedet af nabopræsterne.

Endelig den 14. 4. kan det meddeles, at der er tre ansøgere til embedet. »Alt for få!« klager den tyske avis. »Blot det danske sprog blev afskaffet, kunne man da i det mindste regne med 20–30 ansøgere«.

Men fra tysk side bruges tiden til agitation blandt sognets beboere. Man går fra dør til dør og samler underskrifter. Dette meddeles i »Lecker Anzeiger« af 13. 6. med følgende kommentar: »Det er mærkeligt, at de landmænd, som har så stor forkærlighed til det danske, ikke udvandrer. I Jylland skal der være pæne gårde billigt til købs. Der ville de have lejlighed til at dygtiggøre sig i det højdanske, som de ikke forstår.«

Den tyske agitation skulle til sidst nå sit mål. Under den 7. 7. meddeler »Lecker Anzeiger«, at Konsistoriet havde givet tilladelse til, at de danske gudstjenester blev afskaffet. Samtidig opslås embedet endnu engang som ledigt, idet man nærrede håb om, at der nu ville blive flere ansøgere. Dette håb skulle dog ikke gå i opfyldelse, dels, fordi der stadig forlangtes et vist kendskab til det danske omgangssprog, og dels har sikkert også splittelsen i sognet afholdt den ene og anden fra at søge embedet. Tre ansøgere er alt, hvad man til sidst kommer op på, og disse tre bliver i september måned indstillet til embedet sammen med to suppleanter.

Af disse blev pastor Matthiesen fra Enge den 8. 10. valgt til præst ved

Ladelund kirke – uden pligt til at holde danske gudstjenester. Dette var simpelthen en forudsætning for hans ansættelse, da han end ikke forstod det danske sprog.

I mellemtiden var der også blevet holdt den sidste danske gudstjeneste i Ladelund sognekirke. Denne fandt sted den 2. august 1896 ved pastor Riis fra Medelby.

Syv år senere kommer J. B. Høyer på »En Rejse gennem Overgangs-egnene fra dansk til tysk« til Ladelund i den hensigt også her at gøre en slags status over det danske sprog. Han besøgte også pastor Matthiesen og konstaterede, at præsten ikke kunne tale dansk, men højest forstod det.

På Høyers spørgsmål, om der ikke var mange, der bedre forstod en dansk end en tysk prædiken, svarede præsten: »Nej, aldeles ikke«; man forstod overhovedet ikke det danske skriftsprog. Hans formand, ved hvis fratræden fra embedet forandringen var sket, måtte, for at blive forstået, bruge hele sætninger af det daglige samtalsprog, »Plattdänisch«. Dette indrømmede han, ville man gerne høre, men det kunne jo ikke godt bruges som kirkesprog.

Præsten måtte ligeledes indrømme, at dansk var omgangssproget her. Og Høyers egne undersøgelser resulterede i, at der næppe var 5–6 familier af de ca. 80, hvor forældrene talte tysk til børnene, og af disse var de tre indvandrede.

Om forsvarligheden af tysk som eneste kirkesprog mente præsten, at tysk nu jo i 25 år havde været eneste undervisningssprog.

Som objektiv begrundelse for afskaffelsen af de danske gudstjenester angav præsten, at det tyske parti havde gjort gældende: Kan vi ikke efter de sædvanlige regler fremstille tre kandidater, der kan dansk, vil vi ikke være bundne til kun at vælge mellem de to ... Dette synspunkt skulle også have ligget bag, at Konsistoriet havde givet tilladelse til afskaffelsen af de danske gudstjenester. Dermed skulle vel også være sagt, at ikke fornævnte underskriftsliste havde været årsagen til Konsistoriets afgørelse, men kendsgerningen, at de sædvanlige regler ikke kunne ske fyldest.

Ifølge Høyer havde pastor Matthiesen endvidere givet udtryk for, at det ikke så meget var de nationale modsætninger, der havde været årsagen til striden om kirkesproget, men modsætningsforholdet mellem de besiddende og de besiddelsesløse, de fornemmere og de ringere. Selvsagt skulle det så have været sidstnævnte, der havde holdt på dansk gudstjeneste.⁹

Denne fremstilling fra pastor Matthiesens side indeholder ikke blot et forsøg på at bagatellisere det nationale moment i sprogstriden, men turde på ét punkt ligefrem være urigtigt.

Afstemningen af 2. 3. 1896 om dansk som kirkesprog blev, som nævnt,

9. Sønderjyske Årbøger, 1905, s. 9 ff.

foretaget i menighedsrådet. Men om menighedsrådets sammensætning sagde kirkelovgivningen: Wahlberechtigt sind alle männlichen volljährigen Mitglieder der Gemeinde, welche mindestens ein Jahr in der Gemeinde wohnen, zu den Kirchenlasten oder directen Steuern beitragen und weder unter Pflugschaft noch im Hause und Brode Anderer stehen.« Samme personkreds nævnes som valgbar.

Valgret havde og valgbar var, hvem der sad på egen jord. Dette bekræftedes også ved suppleringsvalget af februar 1896, da følgende personer blev valgt ind i menighedsrådet: »Hufner N. Friedrichsen, Boverstedt, Parcellist J. A. Petersen, Ladelundfeld, Parcellist Peter Schmidt, Boverstedtfeld, Kätner Antoni Carlsen, Ladelund«.

Selv om nævnte personer ikke ligefrem kan placeres mellem de »rige og fornemme«, kan der her vel ikke tales om de »besiddelsesløse og ringe«. Så enkelt, som pastor Matthiesen prøvede på at fremstille sprogstriden i Ladelund, nemlig som udtryk for sociale modsætninger, kan det nu alligevel ikke gøres.

På den anden side må vi vogte os for at overvurdere det nationale moment. Som sammenligningsgrundlag for det, der skete i Ladelund i 1896, kunne måske tjene den afstemning om kirkesproget, som foretoges i Medelby 14. april 1864. Af i alt 279 stemmeberettigede afgav 184 deres stemme; 82 stemte for tysk kirkesprog, 7 for dansk og 95 for blandet kirkesprog. Resultatet blev altså, at Medelby sogn, efter flertallets ønske, fik blandet kirkesprog.

Denne afstemnings resultat giver måske den rette forståelse af, hvad befolkningen i Medelby i 1864 og i Ladelund sogn 1896 i grunden ville give udtryk for: man ønskede ligeret for sprogene på det kirkelige område. Desuden må befolkningens stillingtagen vel også i begge tilfælde anses for en form for passiv modstand mod myndighedernes ustandselige forsøg på at gennemtvinge enten det ene eller det andet sprog.

Men uomtvistelig har afstemningen i Ladelund af 2. 3. 1896 været et éntydigt forsøg på ved de til rådighed stående lovlige midler at hævde det danske sprogs ret i sognet. Da man i 1911 afskaffede dansk som kirkesprog i Braderup, det sidste sogn, hvor der endnu holdtes danske gudstjenester efter hertugdømmernes indlemmelse i Preussen, skete dette ganske formløst og uden nogen form for reaktion eller protest.

Ladelund menighedsråds afgørelse af 2. 3. 1896, til fordel for bibeholdelse af de danske gudstjenester, står som den sidste klare tilkendegivelse i et mellemslesvigsk sogn for det danske sprogs ældgamle rettigheder i Mellemslesvigs befolkning.

Paul Tappe.

11. Flensborg Avis.

12. Lecker Anzeiger.

SPANDETGÅRD og Ærkebiskop Nathan Søderblom

Nu afdøde gårdejer Peder H. Smidt, Spandet, beskæftigede sig blandt andet med slægtsstudier; i denne artikel har han gjort rede for den berømte svenske ærkebiskop Nathan Søderbloms familieforbindelser til Sønderjylland.

Landsbyen Spandetgård i Spandet sogn, tolv km sydøst for Ribe, har sit navn efter den gamle herregård, Spandetgård. Gården og navnet er kendt fra ældgammel tid. – Her boede Sorte Plov, som i året 1137 dræbte Erik Emune på Hviding eller Urnehoved ting.

Fire hundrede år senere var Klaus Sehested ejer af Spandetgård. Han var en søn af Sivard Sehestedt til Krisby i Svansen. Han var slægtens betydeligste mand og stod højt i gunst hos hertugen, den senere konge Christian den Tredie. Dette fremgår bl. a. af et brev fra kongen til biskoppen i Ribe af 23. februar 1535, hvori biskoppen opfordres til »at overantvorte til Klaus Sehested alt det sølv, som var i domkirken med undtagelse af 6 kalke og diske. Ligeledes skulle de øvrige kirker i Ribe og omegnens kirker udlevere til ham kirkernes sølv med undtagelse af 1 kalk og 1 disk og ikke lægge skjul på noget.«

I året 1534 var han hertugens sendebud til den jyske adel, og han førte efter Ålborgs erobring skipper Clement som fange til Kolding. At han var en formuende mand ses af, at han i 1542 lånte kongen 2000 mark lybsk, hvorfor han fik sit pant i Semgård forhøjet. 1543 fik han følgebrev til kronens og stiftets tjeneste i Riberlen om, at de skulle svare ham på kongens vegne som lensmand på Riberhus. 1546 købte han Korsbrødre-gårds gods i Ribe af kongen for 7564 daler. Han døde 1568, og han og hans hustru ligger begravet i Ribe domkirke.

Hans eneste datter Magdelene og hendes mand, Movrids Podebusk, arvede efter hans død Spandetgård, Korsbrødre-gård og et stort antal ejendomme i Ribe. Podebusk var en stridbar herre, der lå i stadig strid med Ribe by og med dens borgere. 1573 var han anklaget for: »først for de mange gårde, som han havde ladet nedbryde, for de gader, han havde aflukket, for de af byens enge, som havde ligget til de af ham nedbrudte gårde, og som han havde brugt uden at ville dige og dæmme«. Anklagen var længere endnu.

Også hans sønderjyske gård, Spandetgård, bragte ham i stridigheder med hertug Hans i Haderslev og med præsten i Spandet, hr. Asser Petersen. Sidstnævnte havde han slået med en tyk stok, fordi han efter provstens anvisning havde revset og formanet en af hans bønder.

I hans tid, omkring året 1584, blev Spandetgård nedlagt, og der blev oprettet bøndergårde og kådnersteder. Men et minde om den tid beholdt vi, idet der til hver af de fire gårde blev udlagt et stykke marskeng ved Ribe.

I en indberetning til Ribe stift af præsten Andreas Jacobsen Bojsen af 26. marts 1768 hedder det: »Herværende er ingen herregård, men da den grevelige Ranzau-Castelliske herskab nyder største del af sognet, er de også ejere til den såkaldte gamle herregård, Spandetgård, som nu er udlagt til bøndergårde, og består bøndernes antal derpå af 4 halve gårde, som ligger ved kirken. Denne mark er ordentlig ved 4 skelstene indhegnet, hvert med et mærke. Jagtret i sognet har 3 herskaber, nemlig: den kgl. jæger, den højgrevelige Castel-jæger og den højgrevelige Schackenborgske jæger. Men på denne mark har ingen rettighed uden den Castelliske jæger.

Klaus Sehested bekom sin frue fra Caspargård og blev ham da af domkirken skænket 2 enge ved Ribe, nemlig Kokdal og Målenge, som disse mænd i Spandetgård endnu ejer, og har jeg selv nogle år nydt for betaling af en af disse gårde, som nu er afhændiget.« (Bojsen blev året efter af biskoppen i Ribe udnævnt til provst, og han er den eneste provst, der har været bosat i Spandet).

Endnu i begyndelsen af dette århundrede bjergede landsbyens gårde hver sommer hø hjem fra disse enge. Det var besværligt, men der var fest over denne høbjergning. Færdselen over den dansk-tyske grænse ved Hømlund øgede besværlighederne.

★

På et af disse kådnersteder, der var udlagt fra den gamle herregård, boede for et par hundrede år siden en mand ved navn Villads Petersen. Ejendommen var beliggende umiddelbart ved Spandet kirke, og der var et jordtilliggende, så der kunne holdes et par køer. Denne lille ejendom kunne ikke give ham og hans familie føden, hvorfor han – hvad den gang var meget almindeligt – havde et bierhverv. Han var skrædder og kaldtes derfor altid i daglig tale Villads Skrædder. Han døde brat og uventet i en forholdsvis ung alder i året 1759.

Hans søn, Jens Villadsen, har sikkert haft det som Tordenskjold. »Til på skrædderbord at få tråd i nåleøje var hans lyst ej stor, mindre til en banket trøje.« I hvert fald blev han ikke skrædder, og da han i året 1767 holdt bryllup med Mette Nielsdatter, Spandet, overtog han en lidt større ejendom i Mølby i Spandet sogn, kun nogle få hundrede meter fra fødestavnen. Her kunne han finde fuld beskæftigelse. Der var dog god brug for en biindtægt, og da der både i sognet og omegnen forfærdigedes en del kniplinger, begyndte han at handle med kniplinger.

I ægteskabet var der 8 børn, men 3 døde som børn og en som ung. Børnene blev alle døbt med faderens navn Jensen, døtrene Jensdatter,

men de fik – hvad ikke var ualmindeligt på den tid – efternavnet Blume, og dette blev for eftertiden både familie- og efternavn. Jens Villadsen døde i 1794, inden de yngste børn havde nået konfirmationsalderen.

Hans ældste søn Villads Jensen Blume overtog ejendommen og fortsatte og udvidede handelen med kniplinger. Senere blev han skolelærer og kirkesanger i Spandet. Om hans udnævnelse har de gamle fortalt følgende, som vist godt kan være karakteristisk for den tid: Da hans formand i embedet, den gamle Per Degn, var død, skyndte Villads Blume sig og tog ud til biskoppen i Ribe for at meddele ham dødsfaldet. Det var almindeligt, at den, der kom først med denne meddelelse, havde de bedste udsigter til at få embedet. Villads Blume blev eksamineret og må være fundet kvalificeret til at overtage stillingen. Herover blev den gamle degns søn, der også ville have haft embedet, så oprørt, at han, da han ringede med kirkeklokken ved faderens begravelse, tog så hårdt i klokkerebet, at klokken slog en revne og fik en sprukken lyd. Den blev først fornyet i 1889.

Huset, hvori der holdtes skole, findes endnu, og det er sikkert det ældste hus i sognet. Skønt det nu benyttes som svinestald, hører man endnu benævnelsen: »æ De'nhus«. Om denne skolebygning hedder det i den tidligere nævnte præsteindberetning: »Der er et skolehus bygget n. ø. for kirkegården af nogle af sognemændene for en 75 år siden, hvor degnen bor og giver husleje af. Men der er desuden i hver lille by et par fag skolehus opbygget, hvori der holdes skole, ikkun om vinteren. Der har været store diskuter om den sag, såvel som om andet. Der har været adskillige disputer om kirkestole, nogle har såre mange, nogle har alt for få. Der er stor uenighed. Degnens hustru har ingen, præstens tjenestefolk er forflyt at stå, snart hist snart her, hos en væg. Der er ellers ingen visse skoleholdere uden degnen, men de andre er ustadige.«

Biskoppens ret til at besætte degneembederne er meget gammel. I et brev til sognepræsterne ved kirkerne i Ribe og omliggende sogne hedder det: »At da skolemesteren i Ribe fra gammel tid af har haft ret til at besætte degneembederne ved deres kirker, så indrømmes biskoppen ham nu den samme myndighed, for at skolen kan vedblive at florere ved kundskaber og lærdom. De skulle derfor uvægerlig modtage de degne, som den nuværende skolemester, magister og kannik, Mads Nielsen, præsenterede dem af sine ældste og bedste disciple.«

I denne skolebygning var Villads Jensen Blume skolelærer indtil 1839. I dette år blev der bygget en ny skole, og en seminarieuddannet lærer overtog lærergerningen, men Blume forrettede degnetjenesten til 1854. Han døde i året 1859, og hans gravsten findes på Spandet kirkegård.

Villads Jensen Blume blev gift den 8. maj 1802 med Maren Adzersdatter fra Roager. Hun var af den på Sønderjyllands vestkyst kendte og udbredte skriberslæggt. I ægteskabet var 13 børn, hvoraf 4 døde som små.

Sønnerne flyttede fra egnen. Den ældste søn, Adser Hansen Blume (1804–1876), blev præst; han døde som præst i Erridslev på Lolland. Hans søn Peter E. Blume (1835–1909) var også præst og provst, sidt i Tikøb på Sjælland. Den næstældste søn, Jens Villadsen Blume, blev tømrermester i Køge. Han var farfar til Ingeborg Blume, som gennem mange år var husbestyrerinde for højskoleforstander Grønvald Nielsen, Vestbirk, og til Marie Blume, gift med højskoleforstander Peter Andresen, Vinding. Den yngste søn, Niels Peter Jacob Blume, blev degn og skolelærer i Moltrup ved Haderslev, hvor han døde 1897. Døtrene blev gift og bosatte på egnen, hvor en vidtforgrenet slægt endnu lever og virker.

En af dem, Mariane Blume, min farmor, blev gift med gårdejer H. A. Smidt, Spandetgård.

★

Vi vender nu tilbage til året 1794. I dette år døde, som tidligere nævnt, Jens Villadsen, og jeg kan tænke mig, at han på sit dødsleje har bedt sin ældste søn Villads Blume om at tage sig af sine små søskende. Vi ved i alle tilfælde, at han året efter tog sin 10 år yngre broder, Niels Jensen Blume, med på en af sine vandringer med kniplingeskrinet, og – sikkert efter en tidligere truffet aftale – fik ham anbragt i en stilling som skriverdreng på en herregård. Den unge mand, som lige var kommet ud af skolen, græd, da hans broder forlod gården, men han må være kommet i gode hænder og have vundet stor yndest hos herskabet; thi han var uformuende, og allerede efter 10 års forløb havde han taget juridisk eksamen.

I Hjort Niensens: »Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling 1660–1869« findes følgende oplysninger: Niels Jensenius Blume, døbt 15. oktober 1780 i Spandet kirke. Oktbr. 1805 eksam. jur. 29. marts 1806 prøveprocurator i Ribe amt, Ribe og Varde købstæder indbefattet. 27. febr. 1810 procurator ved underretterne i Viborg og Ribe stifter samt for landsoverretten i Viborg, såfremt han tog bolig dér (bosat i Ribe) 9. novbr. 1813. Herredsfoged i Raunsø og Tune herreder (med bopæl i Roskilde) 15. marts 1816. Procurator ved alle over- og underretter. 11. maj prokuratorbestillingen kasseret ifølge hans eget derom fremsatte tilbud. 28. juni 1840 virkelig cancelliråd. Har udgivet et par landøkonomiske skrifter. Død 9. juni 1853 i Roskilde. Herredsfogden og begge hustruer hviler på Gråbrødre kirkegård i Roskilde, det store gravsted ved alleen, øst for kapellet.«

Herredsfogden var gift to gange; begge hustruer var præstedøtre. Hans første hustru, Sofie Amalie Baagøe (1792–1826) var født i Roskilde, hvor faderen, Peter Baagøe, var præst. En yngre søster til hende var gift med generalløjtnant Hedemann, vor overgeneral i krigen 1848. I første ægteskab var der 6 børn – det andet ægteskab med præstedatteren Marie Kirstine, født Mynster, var barnløst.

*Herredsfoged Niels Jensenius Blume.
Født 15. 10. 1780 i Spandet, død 9. 6.
1853 i Roskilde. Han var oldefar til
ærkebiskop Nathan Søderblom.*

Den ældste søn Laurids (eller Leurentius) Riber Blume (1810–1900) blev læge. At han fik navnet Riber kan vist tages som et bevis på, at herredsfogden trofast bevarede mindet om hjemstavnen, og at han vedblivende følte sig knyttet til slægten og ikke havde glemt den hjælp, broderen Villeds Blume havde ydet ham, fremgår af, at flere af broderens børn blev optaget i hans hjem, og den ældste, Adser Blume, blev hjulpet således, at han kunne gennemføre sine teologiske studier.

Den næstældste søn, Carl Verner Blume, blev præst og havde sin sidste præstegerning i Terslev og Ørslev på Sjælland. Hans hustru Luise, født v. Magius, var en datter af oberst v. Magius, som faldt i Slesvig i 1848.

Nr. 3, Peter Eduard Blume (1820–1904), kom tilbage til Sønderjylland. Han var cand. jur. og blev i august 1850 konstitueret som birkefoged og branddirektør i Løgumkloster. Den 7. november samme år blev han konstitueret som herredsfoged i Rise og Sønder-Rangstrup herreder med bopæl i Åbenrå, definitivt udnævnt blev han i maj 1851. Medens han var herredsfoged, var han blevet udnævnt til kancelliråd. Den 8. april 1864 blev han tillige med borgmester Lunn i Åbenrå suspenderet af kommandanturen i Åbenrå og arresteret. Den 7. maj samme år blev de afskediget fra deres embeder og løsladt, men måtte indtil videre ikke tage ophold i Åbenrå.

Blume tog ophold på »Elisabethsminde« i Kolstrup, som han tidligere havde købt, og hvor han vistnok også tidligere havde boet. I oktober 1864 solgte han »Elisabethsminde« og forlod Sønderjylland. Han døde i København i året 1904.

Nr. 4, arkitekt Adolph Blume, var med i 1848 og blev belønnet med Dannebrogskorset. Nr. 5 Betty Blume blev gift med præsten Chr. Petersen, Skelund. Nr. 6 Sofie Blume var gift med proprietær Lundby, en broder til kunstneren J. Th. Lundby, der blev dræbt ved det ulykkelige vådeskud ved Arndrup mølle ved Bedsted i 1848.

Forbindelsen med Sønderjylland blev ikke afbrudt, og kærligheden til vor landsdel og til den danske sag var levende i slægten.

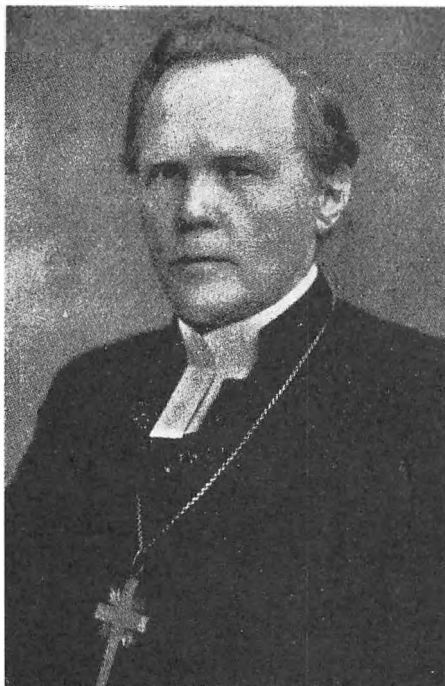
Under den store koleraepidemi i Sverige i 1834, da man manglede lægehjælp, rejste den unge læge Laurids Riber Blume til broderlandet for at yde sin hjælp. Han fik sin virksomhed i Gøteborg og Strømstad og følte sig hurtigt knyttet til landet og befolkningen, så han efter epidemiens ophør tog fast bopæl i Sverige. Allerede efter et par års forløb fik han svensk indfødsret og blev udnævnt til distriktslæge. Hans hustru, Johanne Koe-foed, var en dansk præstedatter af bornholmsk adelig byrd, født i Aversy syd for Ringsted. En datter af dette ægteskab, Sofie Amalie Nicoline Blume, blev 1863 gift med den svenske præst Jonas Søderblom i Trønø, og hun blev mor til ærkebiskop Nathan Søderblom.

Om hende har hendes mand sagt: »Ja, se min Sofie, hun har for mig været det højeste og fineste her i livet, har hun. Sit gode hoved har Nathan fra mig, sit gode sind fra sin moder.« Og ærkebiskoppen har givet hende følgende eftermæle: »Jeg har i livets løb haft mange lærere, men ingen bedre end hende. Hvad jeg lærte af mor, har jeg aldrig kunnet glemme.« Et kønnere eftermæle kan vel ingen hustru og mor ønske sig.

Ærkebiskop Søderblom har også gæstet Sønderjylland og prædikeret i Haderslev og Ribe domkirke. Biskop Vestergaard har fortalt, at man var meget ængstelig ved at opfordre ham til at komme til Ribe, da man godt vidste, hans tid var stærkt optaget. Men en modig mand påtog sig opgaven, og på henvendelsen modtog man omgående et meget imødekommende svar, hvori det hed, at han gerne fulgte opfordringen, fordi han følte tilknytning til Ribe-egnen, da hans mors slægt havde hjemme her og var kommet til Sverige fra denne egn. Dette forhold nævnte han også under sin prædiken i domkirken den 5. august 1928.

Han talte over emnet: »Verdensudviklingen og Kristendommen« ud fra beretningen om verdens skabelse, som vi finder den optegnet i vor Bibel, og det blev en oplevelse for mange at overvære denne gudstjeneste. Skønt hans tid var knapt tilmålt – biskop Ammundsen var kørende med ham i bil fra Haderslev – tog han tid til at se byen og dens seværdigheder; særlig viste han sin interesse for domkirken og Sct. Catharinæ kirke.

*Ærkebiskop Nathan Søderblom
(1866–1931).*

Nathan Søderblom døde den 12. juli 1931. Som anerkendelse af hans enestående livsværk og dets betydning for hele det svenske folk gav Sveriges konge og regering ham en plads i Uppsala domkirkes kor, hvor begravelser ellers for længst er ophørt.

Hans liv formede sig i stor korthed således: 1892 cand. theol., 1894 svensk præst i Paris, 1901 dr. theol. og professor ved universitetet i Uppsala, 1912–14 med orlov professor ved universitetet i Leipzig, 1914 til sin død Sveriges ærkebiskop.

Professor Østrup fortæller i sine erindringer, at han i 1910 – altså inden Søderbloms navn blev verdenskendt – traf sammen med ham i Konstantinopel. Han skriver: »Det var Søderblom, der forestod denne gudstjeneste, og en mere alsidig gejstlig har jeg aldrig truffet. Han spillede orgel, og han sang for; og han holdt en prædiken så tankerig og så formfuldendt, som man sjældent hører. Og bagefter ved frokosten var hans samtale på en gang inciterende og fornøjelig, fuld af strålende indfald.«

Efter hans død skrev det svenske arbejderpartis rigsdags- og presseagitator Arthur Engberg (gengivet efter biskop Berggravs bog om Søderblom): »Det er som om tilværelsen er blitt fattigere for mig ved tapet av ham, som jeg ofte motsa, mange ganger bekjempet, men dog altid og med årene stadig mer og mer beundret og holdt av. Han var Svea rikets erke-

biskop. Han var den økumeniske bevægelses skaper, organisator og leder. Han gjorde Sveriges kultur kjent i verden og verdens kultur kjent i Sverige. Han var en av fredsbevægelsens fremste. Men alt dette var dog bare strålende utenverker. Hans personlighet, det varmende, fascinerende og fortryllende i denne barnegode, åpne og brennende menneskesjel, det var det, som sejret og besejret.»

Biskop Berggrav: »Den samme Søderblom, som i en given stund kunde bære hele en kirkefyrstes både indre og ytre imponerende makt, var personlig en liten og fordringsløs person, som fant sig til rette hvor som helst.« Han var i besiddelse af »denne automatiske godhets omtanke i all optreden overfor menneskene.«

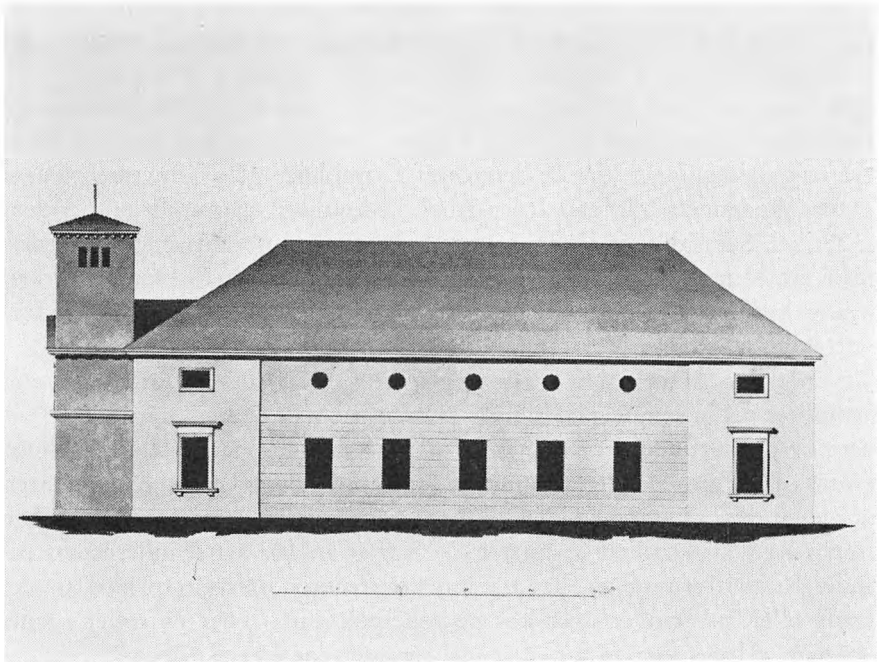
Biskop Ammundsen: »Nathan Søderblom var vistnok det højest begavede menneske, jeg har truffet – af en utrolig alsidighed, dybt musikalsk, sprogbevaget, en betydelig forsker af religionshistorie, vel orienteret på alle åndslivets områder med en enestående vid horisont. Han forenede virkelig i sig alle tre kristelige hovedtyper: vækkelsens inderlighed, liberalismens sans for videnskab, kultur og sociale opgaver og kirketypens kærlighed til de gamle institutioner, som skulle fyldes med nyt indhold.«

Michael Neiiendam: »Svensk sans for tradition og dansk humor forenedes i hans sind. Gennem sin moder følte han sig knyttet til vort land.«

Og Ester Møllerstedt skildrer i en mindeartikel i Liselund-bogen, hvor overraskende og impulsiv Søderblom kunne optræde ved forskellige lejligheder og tilføjer: »Denne impulsivitet kan ikke siges at være et særligt svensk karaktertræk. Den hænger måske sammen med, at Søderbloms moder var af dansk slægt – hun stammede fra Spandet sogn i Sønderjylland.« Gennem en årrække har ærkebiskoppens nærmeste pårørende jævnlig besøgt os for at dvæle en liden stund ved den plet, hvor hans mors farfar havde slidt sine børnesko.

Det lader sig givetvis aldrig fastslå, hvorfor og hvordan Søderblom blev et så alsidigt, rigt udrustet menneske. Men når vi fastholder, hvad han selv har sagt om sin mor, hvad hans far har udtalt, og hvad de gengivne citater af såvel svenske som danske biografier fortæller os, må vi føle en stille glæde over, at der også var blandet sønderjysk blod i Sveriges store og gode søns årer.

Peder H. Smidt.

Tegning af kirken i Vonsild, som C. F. Hansen havde tænkt sig, at den skulle se ud uden det ur, som man senere fik anbragt i det forhøjede tårn.

Fire C. F. Hansen-kirker i hertugdømmerne

Arkitekt C. F. Hansen (1756–1845) boede som bygningsdirektør for Slesvig og Holsten i Altona i en årrække. De fire kirker, han i denne tid har bygget i hertugdømmerne, er opført i streng klassicistisk stil, og arkitekt Sven Risom, Fredensborg, giver en kort beskrivelse af de fire bygningsværker plus et femte, en engelsk kirke, der også er opført i tidens stil.

Så vidt vides forestod C. F. Hansen (1756–1845) opførelsen af ialt otte kirker: To i København, nemlig Christiansborg Slotskirke og Vor Frue Kirke, en i Hørsholm, en på Skagen og fire i hertugdømmerne, den ene i Vonsild ved Kolding, den anden i Husum, en tredje i Krempe og endelig St. Vicelinkirken i Neumünster.

Af ovennævnte C. F. Hansen-kirker er de fire i hertugdømmerne de mindst kendte, men de giver mulighed for en vurdering af de vanskelige-

heder, som arkitekten kom ud for ved så godt som alle kirkerne, når der C. F. Hansens tid blev fundet i Neumünsters graverkontor og publiceredes skulle tages stilling til tårnenes karakter. Otte tegninger af kirketårne fra af Werner Jackstein 1919. Disse og Jacksteins fortræffelige undersøgelser, publiceret i »Bau-Rundschau« 1919, bilagt med gengivelser af C. F. Hansens originaltegninger, der er deponeret i samlingen af arkitekturtegninger i Kunstakademiets Bibliotek, (den Kockske samling) er grundlaget for denne artikel. Samtidig ser jeg mig i stand til at vise fotografier af en engelsk kirke fra samme »Georgian«-periode som de ældste C. F. Hansen kirker, nemlig kirken i Ossington (Nottinghamshire), fra 1782, som har en forbløffende lighed med C. F. Hansens kirker.

I sin tunge, alvorsfulde arkitektur søgte C. F. Hansen en enkel monumentalitet og harmoni med simple kompositionelle hovedvirkninger. Formens og proportionernes skønhed var det afgørende. Hans »pudsede« huse, hvoraf han formede sine bygninger, som billedhuggeren sine skulpturer, gjorde en dyd af nødvendigheden; han sparede murstensmaterialet, og han brugte sjældent kostbare natursten. Vi var jo midt i statsbankerottens periode. Rumudformningen har en ren konstruktiv opbygning med tøndehvælv eller halvkupler over kor og orgelpulpitur – buer og søjler i sidevæggene, således som vi for eksempel ser væggene i Frue Kirke.

Ved alle de otte kirker, C. F. Hansen har tegnet, har han haft vanskeligheder med sin bygherre om tårnproblemet. I den redegørelse, der fulgte med udkastet til Vor Frue Kirke, skriver han om tårnet ud mod Nørregade: »Tårnet er der kun, fordi sædvanen byder, at vore templer skulle have tårne«. Forslaget indeholdt i øvrigt to tårnløsninger, hvoraf det forslag, der viste det laveste tårn efter C. F. H.'s indstændige råd blev foretrukket. Han ønskede ikke høje tårne på sine bygninger, så lidt som grækerne og romerne havde dem. Fred og ro skulle stråle den, der nærmede sig bygningen, i møde. Det var helhedsvirkningen, det kom an på. Og hvem savner tårn på Christiansborg Slotskirke?

Så forskellige løsninger af tårnproblemerne, som de fire kirker i hertugdømmerne viser, fastslår de C. F. Hansens arkitektonisk fremragende evner til samkomposition af alle de enkeltheder, hans tårne rummer: Indgangsportal, rundbuede vinduer, udsigtsluger, tårnur og luger, der åbner for lyden af kirkeklokkerne. Snart er tårnet fritstående, som i Vonsild og det første udkast til Neumünster, som dog ved opførelsen blev skubbet halvt ind i det afvalmede tag over skibet. I Husum er det blevet skubbet så langt ind i skibet, at det fremspring, som vestsiden har, nærmest ligner en risalit over soklen, men den øverste halvdel af tårnet arbejder sig dog fri af kirkeskibstaget, takket være de tilbagespring, som fremkommer op efter ved de vandrette bånd, der deler facaderne op i lavere eller højere kuber – en arv fra renæssancens og barokkens kirketårne. Allerøverst ses

F. C. Lunds tegning fra 1861 af kirken i Husum, C. F. Hansens fødeby.

et lille rundtempel, en detalje, som også er en arv fra barokken; det er dækket af med en flad kuppel.

Vonsild Kirke er fra 1824–25. Den er opført i gule mursten med skib og kor ud i ét. Siderne har firkantede vinduer, oven over hvilke der er placeret mindre, cirkelrunde vinduer, der giver lys til rummet over det tøndehvælvede træloft. Tårnet foran gavlen i vest, med en åben forhal, har lavt afvalmet tag med forgyldt jernkors.

Efter C. F. Hansens død fandt Vonsildboerne, at deres kirke var for beskeden, og at man burde forhøje tårnet. Denne flothed tillod de sig så i 1880 med det resultat, at kirkens proportioner blev helt forkerte. Der lyder nu fornuftige røster, som foreslår, at man fører tårnet tilbage til den oprindelige skikkelse med den lave tårnhøjde – hvad forhåbentlig vil lykkes.

Kirken i Husum, C. F. Hansens fødeby, ligger for enden af det anelige torv, med sit tårn ud mod pladsen; den blev bygget i 1829–33 i en streng, lidt tør, klassisk stil, som dog virker godt ved sin ædle ro og stille storhed. Den er opført af gule mursten med pudsede kvadre på den nederste halvdel af langsiderne i syd og nord fra sokkel til underkant af de tre midterste vinduer; disse er forsynede med rundbuede ruder, hvis øverste del giver

St. Vicelinkirken i Neumünster.

lys ind på de gennemgående sidepulpiturer, som indvendig i kirken understøttes af stensøjler. Som man ser på F. C. Lunds tegning fra 1861, er den underste halvdel af tårnet også forsynet med pudsede kvadrer og en klassisk indgangsportal med søjler og gavltrekant.

Neumünster Kirke er den største af de fire kirker, med fladt kassette-loft i midterskibet og store buer til loftet med to søjler i murene mellem midter- og sideskibene; her er stolerækkerne vendt parallelt med søjlerækkerne, mellem hvilke der er en lav balustrade.

Udvendig har tårnet og den flade korafslutning et risalitagtigt fremspring, der svarer til midten af tårnet. De bekvemme 3-løbs trapper til sideskibenes pulpiturer er trukket så langt mod vest som til tårnmidten, hvorved langsiderne i øst og vest har vundet meget, og kirkeskibets valmtag slutter sig som en kappe smukt om tårnet. Som Jackstein har oplyst, er kirken viet til Sankt Vicelin, som var Vendernes skytshelgen.

Kirken i Krempe, som er opført i et tæt beboelseskvarter, er et af de mindst interessante arbejder af C. F. Hansen. Kun silhuetten af det fyrtårnsagtige kirketårn, der er stillet op på den solide, firkantede kubus, har interesse. Også her genfindes det lille runde søjletempel ovenpå det runde, murede tårns irrede kobbertags kuppel.

Den engelske kirke i Ossington, »the Church of the Holy Rood« – (in the wood district of England), som jeg opsporede gennem Pewsner »The Building of England« II, 29b, Penguin books, da jeg fandt det utænkeligt, at

Efter en brand i den lille landsby Krempe, der ligger midtvejs mellem Itzehoe og Glückstadt, byggede C. F. Hansen i årene 1828–32 en kirke, der i dag ligger klemt blandt byens beboelseshuse. Krempe har ca. 2600 indbyggere.

C. F. Hansen ikke havde tilknytning til samtidig engelsk arkitektur, idet han byggede for flere engelske slægter i Altona.

Kirken siges at være opført af Robert Denison til det middelalderlige priorat »Ossington«, efter at den gamle kirke var brændt. En lokal tradition siger, at den anvendte bygmester var John Carr of York, som byggede

Der er tydeligt arkitektonisk slægtskab mellem C. F. Hansens kirker og kirken i Ossington i England.

»Clifton Hall« og »Newark Town Hall«. Foran den lige afsluttede vestvæg står orglet, flankeret af statuer af familien Denison. Hovedindgangen til kirken er midt på sydsiden, med en baldakin over et rundbuet vindue over den dobbelte indgangsdør, forsynet med 2 fritstående toskanske stensøjler og gavltrekanter. De to høje rundbuede vinduer på hver side af indgangen er forsynet med smukke glasmalerier. Skibet er skilt fra koret ved tre runde stukkuer, der hviler på pilastre på begge skibets sider og to slanke søjler. En tværbjælke i højde med buernes kapitæler bærer det obligate crucifix og to statuer af Johannes Døberen og Jomfru Marie. Over alterbordet står et maleri forestillende Kristus, der helbreder ved Siloam søen. På østvæggen ved siden af altertavlen marmormonumenter af tidligere ejere fra 1630. Ligheden med C. F. Hansens sønderjyske kirker er uomtvistelig, navnlig det leddelte tårn med søjletemplet og den runde kalot øverst oppe.

Sven Risom.

PS. Den 25. juni 1968 vil der i Altona museum blive åbnet en særudstilling omfattende C. F. Hansens tegninger fra helstaten, fotografier af de bygninger, han opførte og en del biografisk materiale om ham selv.

INDRE MISSION I SYDANGEL

Indre mission kom til Sydangel gennem en pjece transporteret i en soldaterstøvle. Det er sjældent, man så præcist ved, hvorledes en religiøs sekt har vundet fodfæste i en bestemt egn, som det her er beskrevet af gårdejer Theodor Clausen, Lindånæs i Angel.

Da slaget på Dybbøl var endt, vendte alle soldaterne tilbage til deres hjemstavn. En dansk soldat fra Sydangel gik til fods fra Dybbøl til Lindå Mølleskov.

Undervejs traf han en baptist, det vil sige, i virkeligheden har det nu nok været en prædikant fra Indre Mission. De hilste på hinanden, talte om vejr og vind, og til slut gav den fremmede den danske soldat en lille pjece med kristeligt indhold og bad ham læse den, når han var kommet hjem.

På grund af mandens venlighed ville soldaten ikke afslå at modtage pjecen, selv om indholdet ikke interesserede ham. Han stak tankeløst pjecen i bukselommen uden at tænke på, at denne var i stykker. Han havde jo gennemgået en del, været med både ved Dannevirke og Dybbøl, så kunne man jo nok forestille sig, at hans uniform ikke mere var helt i orden. Måske havde han haft patroner i lommen under marchen, og så kunne lommen jo meget let gå i stykker.

Hvorom alting er, den lille pjece gled lige lukket ned i hans militærstøvler. Og på den sidste strækning før hjemmet bemærkede han et tryk i sin støvle. Nå, tænkte han, jeg må vel til skomageren, så støvlerne endelig kan komme over en læst. Han kom velbeholden hjem til sin kære familie, og kort efter gik han så hen til skomageren. Denne hed Hans Sørensen og boede i Lindå Mølleskov, men blev altid kaldt for Hans Onkel.

Under bestræbelserne for at finde frem til årsagen til trykket i støvlerne faldt den lille pjece ud på gulvet. Skomageren tog den omhyggeligt op og læste: »Se, Herren kommer med tusinde helgener« –, men han lagde den foreløbig til side, og de to snakkede sammen om den ulykkelige krig og kampen på Dybbøl.

Da vennen havde forladt skomagerværkstedet, gik Hans Onkel til sine forældre for at få sin nadver. Mens han spiste, begyndte han at læse i pjecen. Hans forældre, som var fromme mennesker, skævede forundret til ham; sådan noget havde ikke interesseret ham før.

Omsider blev det aften, og skomageren glædede sig til at være alene med sin Gud. Han påkaldte Gud og bønfuldt ham om at skænke sig visshed. På én gang lød det i hans øren: »Thi kan de, hvem I er vrede på,

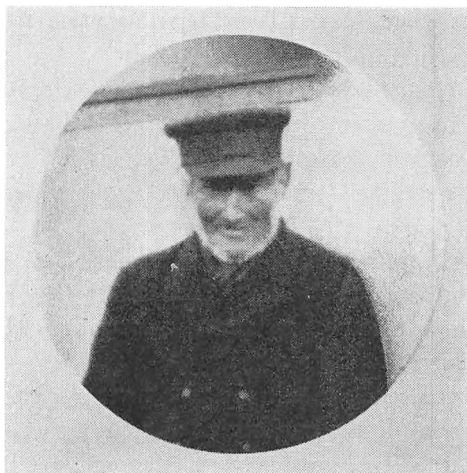
dog give jeres børn gode gaver, hvor langt snarere vil da Faderen i himlen give den hellige ånd til dem, der beder ham derom.«

Denne oplevelse betød en vending i Hans Onkels liv og blev grundlaget for det indremissionske arbejde, der opstod i Mølleskov. Fra den dag uddelede Hans Onkel kristelige småskrifter af Spurgeon, Krummacher og andre.

Hans Onkel, der hele livet igennem forblev ungkarl, boede hos min bedstefar, Peter Clausen. Ved siden af sit skomagerværksted havde han indrettet en lille høkerbutik i baghuset, den første købmandsbutik i landsbyen. Vinduet ud imod vejen var butiksvindue, hvor han ved siden af sine sko og støvler udstillede sukker og sirup og alle slags høkervarer. Hvis en kunde ønskede topsukker, slag han den pyramideformede sukkertop ud i så store stykker, som man nu ønskede, med den økse, som han også brugte til at flække de store kulstykker med. Ungkarl var han jo og blev vel også lidt original med årene. Da han nu også blev åbenlyst kristen, var der mange, som talte spottende om ham og kaldte ham: den hellige skomager. Men han blev ved at uddele kristelige skrifter, og der kom mange folk til ham i butikken og i skomagerværkstedet. Efter megen snak og megen oplysning og med støtte i Biblen og kristelige skrifter fandt Hans Onkel dog lydhørhed og opnåede med tiden at vinde sine bysbørns tillid.

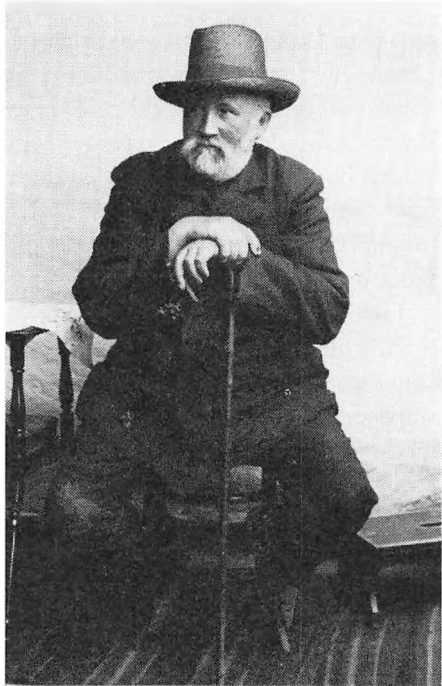
En af hans første tilhørere var min bedstefar. Peter Clausen havde et trofast sind og troede på Hans Onkels udlægninger af Biblen. Men der gik næsten tyve år, før flere sluttede sig til dem og interesserede sig for grundige udlægninger af Biblen.

Peter Clausen og mange naboer var tidligere en gang om ugen gået hen til Klaas Erichsen for at spille kort – det var morsomt, og det gik vel også

Peter Clausen.

Johannes Jacobsen, Lindå Mølleskov.

lystigt til med at drikke grogger og lignende. En aften var min bedstefar ganske alvorlig og ikke, som han plejede at være. Da han sagde godnat, gav han Klaas Erichsen en bog med prædikener i med den bemærkning, at han dog hellere måtte læse i denne frem for at spille kort. Da han var ude af døren, sagde de andre kortspillere: »Nå, er Peter nu også blevet forrykt?« Man læste dog alligevel noget i bogen og fandt også opbyggelse deri. Fra den dag kom man sammen to gange om ugen for at læse højt af bogen med prædikener og af Biblen, og man kaldte disse aftener for Klaas-aftener. Stadig flere mennesker sluttede sig til; efterhånden var pladsen hos Klaas Erichsen ikke mere tilstrækkelig, og Klaas-aftenerne blev henlagt til Peter Clausen, hvor der var mere husrum.

Folk gik lange veje for at kunne deltage i disse møder. Hans Jensen kom fra Elkjær, Hans Jørgen Desler fra Grundhof midt i Angel gik virkelig til Mølleskov, og efter overnatning gik han tilbage til Grundhof.

Fra kirkelig side blev denne kristelige bevægelse til dels imødegået, skønt bevægelsens tilhængere også var ivrige kirkegængere, og forbyde disse kristelige sammenkomster kunne man jo ikke.

1874 kom som det første sendebud Broder Horn til Angel. Hvorfra han kom, kan jeg desværre ikke få opklaret.

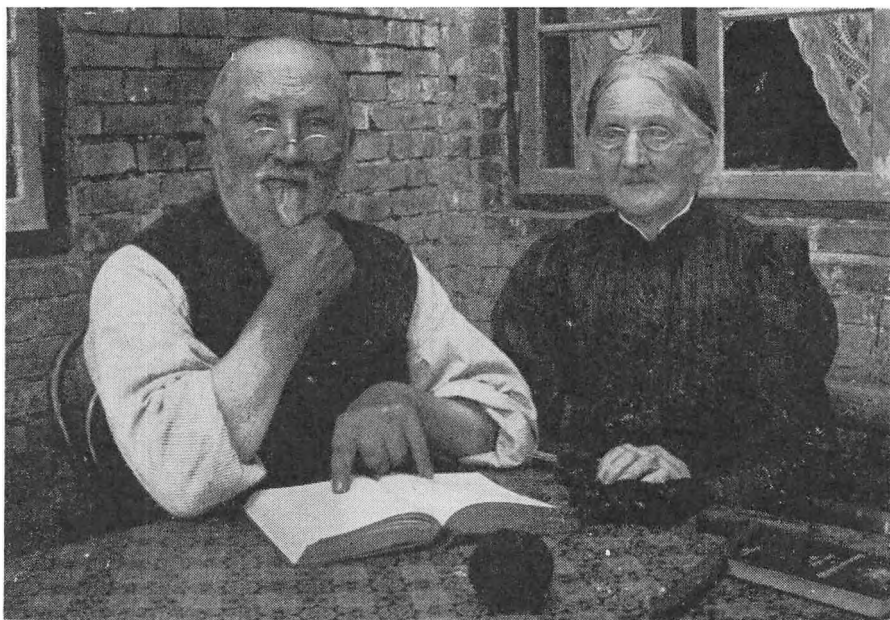
1881 kom Broder Lohse.

Broder Lohse ligger begravet på Sørup kirkegård. På hans gravsten kan man læse: »Han var også en af dem, der gik med Jesus af Nazareth«. Lohse var kendt som prædikant også i Nordslesvig. Den tidligere smed Johannes Jacobsen ville ligeledes gerne udlægge Biblen og prædike. Man kaldte ham derfor: Paven fra Mølleskov. Ved siden af sit kendskab til Biblen havde han læst sig til en del viden om lægelige emner. Derfor kaldte man ham også »Pilledoktoren fra Mølleskov«. Han vidste meget om ho-møpati, og når en i landsbyen blev syg, hentede man sukkerpiller hos ham, og så blev man rask igen.

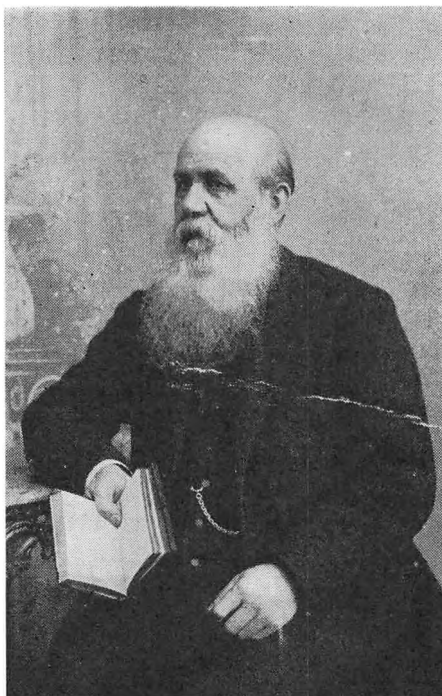
Johannes Jacobsen gjaldt i Mølleskov for at være en vis og forstandig mand; man havde tillid både til hans kendskab til sygdom og til hans ud-lægning af Biblen. Han opgav meget tidligt det legemlige arbejde som smed og gik på aftægt og kunne således i sin bedste alder beskæftige sig med videnskab. Johannes Jacobsen havde også et godt kendskab til det danske sprog. Han var født i Nordangel den 4. december 1841 og havde haft dansk undervisning i skolen.

Broderen til Johs. Jacobsens kone, Karl Clausen, var en berømt meka-niker. Han havde sit eget jernstøberi og lavede de første symaskiner, som han havde stor afsætning på. For de penge, han tjente ved dette, byggede han et hus, som står endnu.

I 1881 blev der dannet et basunorkester, og i 1893 også et sangkor. Man

Ægteparret Johannes Jacobsen og Mide Jacobsen, født Clausen.

ville gøre festerne endnu mere festlige ved hjælp af musik, vel også nok for at lokke endnu flere mennesker til. Som dirigent for kor og orkester blev min far, Johannes Clausen, antaget. Både kor og orkester eksisterer den dag i dag, men den gang måtte man døje mange forhånelser. En bondemand fra Lindånæs kunne ikke lide musikken. Han digtede et smædedigt om basunorkestret, blandt andet om, at kørne hos Petersen i Hørup ikke havde ædt i tre dage, fordi basunorkestret havde holdt øvelse dér.

Da pladsen hos Peter Clausen blev for lille til at huse de mange mennesker, byggede man 1895 den første mødesal. Pengene dertil blev givet frivilligt. Ti år senere var dog også denne sal for lille, og i 1905 byggede man det nuværende missionshus. Det ligger højt på en bakke; fra tårnet kan man nyde en herlig udsigt ud over Angel og Slien. På de store festdage påskemorgen og pinsemorgen klinger basuners koraler langt ud over Angel og over Svansen. Mange steder medvirker basunorkestret ved missionsfester, og orkestret kan nu se tilbage på en 86-årig virksomhed. Når der er jubilæumsfester, bliver der altid talt om den lille pjece, som var rutschet ned i støvlerne på den danske soldat, og som igennem skomageren Hans Onkel kom til at betyde starten for Indre Mission i det sydlige Angel.

Theodor Clausen.

HANS FRIS FRA HVIDDING

Hans Fris var en ung sønderjysk gårdmand, der, da verdenskrigen brød ud i 1914, sad på sin fædrengård i Hvidding med kone og børn. Han blev indkaldt og lå ved forskellige fronter, mest i Rusland, hvor han døjede med vinterkulden. På sine orlovsbesøg spekulerede han på at rømme til Danmark. Og i 1916, var det vist, blev det til alvor, da han var hjemme på orlov fra østfronten. Han gik over ude i vadehavet ud for grænsen Vedsted-Hvidding en mørk efterårsnat og kom på sin vandring op gennem Jylland til Thorstrup, hvor han tog plads hos Puggård og senere hos Kristensens enke ved Lindingbro. Under tjenesten dér kom han en dag op at køre med Fr. Søndergaard i Sig, som i samtalens forløb var kommet til at nævne mit navn, vi var jo nærmeste naboer. Det gik da op for ham, at jeg vist var en broder til den Kristian Raunkjær, han for mange år siden havde været sammen med på Testrup højskole hos dr. Nørregaard. Og sådan forholdt det sig. Et par aftener derefter tonede han op hos os og fortalte sådan og sådan. Han kom her nu ret ofte. Vi syntes godt om ham og følte med ham i hans udlændighed. Var denne krigens tid en lang tid for mig, var den selvfølgelig meget længere for ham, og vore kår tålte jo absolut ikke nogen sammenligning.

Han var en oplyst og jævnt begavet ung mand, og som sagt, vi fandt behag i hans samtaler. Han fortalte om, hvad ondt han havde døjet i krigen – om sønderjyske forhold og om sit hjem i Hvidding, hvor hans kone og tre børn og hans gamle moder gik og tumlede med bedriften, som de havde noget svært ved at få til at gå. Da han var rømmet, tog tyskerne gården. De holdt auktion over den, men solgte den billigt til Hans Fris' svigerfader mod, at han forpligtede sig til at sørge for rømningsmandens familie. Sådan gik tiden. Han udførte sit arbejde til de foresattes tilfredshed og drøftede fremtiden med Fr. Søndergaards og os. I sensommeren 1918 solgte Hans Fris' kone gården i Hvidding, og det var så meningen, at hele familien skulle se at komme herover også. Han havde lejet lejlighed i en ødegårds stuehus i Sig og købt håndværkstøj til dræningsarbejde, og han glædede sig usigelig til at gense sine kære.

En overskyet septembraften hen ved fuldmåne var han igen hos os. Han var urolig og i stor spænding. I aften foregik familiens flugt – ligeledes ude i vadehavet. Ville det nu bare gå godt. »O, lad det lykkes,« tror jeg sikkert, han bad. Næste dag tog han imod dem på Sig st. Jo, overfarten var gået godt – langt ude i havet, og den rigtige kurs havde de holdt

og var nået lykkeligt i land ved Vester Vedsted. Hans kone bar det mindste barn i et stort klæde på ryggen, og de lidt større hagede sig fast i gamle bedstemoders skørter. Men spænding havde der også været for dem: havet til den ene side og tyske vagtposter til den anden.

Gensynets glæde var selvfølgelig stor for hele familien. Vi stiftede jo så bekendtskab med dem alle. Efterår og vinter var fuld af spænding. Den 11. i 11. kl. 11 1918 holdt krigen op. Hans Fris grublede nu på, om der snart kunne byde sig en lejlighed, så de igen kunne rejse hjem og muligvis igen få en gård. Men det gik ikke så let. Allerede sent i efteråret 1918 sneg han sig over grænsen – hjem og kom tilbage den samme vej med efterretninger dernedefra: Nu myldrede soldaterne hjem fra fronterne. En glædelig hjemkomst for alle dem, som kunne blive modtaget i hjemmet af børn og kone, som havde været i stand til at holde det sammen i den lange tid. Anderledes for Hans Fris. Han syntes nu, at han havde taget så grusomt fejl ved at rømme, og konen havde solgt det kære hjem. Han så alt gråt i gråt. Han syntes ikke, han kunne se sine landsmænd i øjnene, rømningsmand som han jo var. Det havde været bedre at have taget sin tårn og nu som de andre være vendt hjem i følelsen af at have gjort sin

pligt. Først i februar havde han igen været dernede og fortalte til Frederik Søndergaard og mig, at der nu var mulighed for, at han kunne købe sin gamle gård tilbage. Men der skulle mange penge til. Vi tilsagde ham støtte, og forventningsfuld bestemte han sig til at forsøge. Jeg kom da til at synes, at når vi skulle binde kapital i det, var det rart selv at se på forholdene.

Det var lørdag – vist den 22. februar 1919 – at vi startede med 3-toget fra Sig sammen med en ung sønderjyde, der tjente i præstegården. Ham skulle Fris så også se at få lempet over den farlige grænse. Ud på aftenen, efter at vi havde drukket kaffe i en gæstgivergård i Ribe, traskede vi af sted sydpå. Da vi nærmede os grænsen, forlod vi vejen og fortsatte ind over marker og dige, over pløjeland og gennem små plantninger. Vejret var stille og tåget; der havde været let frost, men pløjelandet kunne ikke bære. Vi kunne mærke, at Hans Fris blev mere betænkelig, jo mere vi nærmede os grænsen. Havde han blot været ene, kunne han sagtens, men nu vi var tre, stillede det sig værre. Desuden kunne han ikke ret i den tætte tåge kende lokaliteterne. En tid var han helt vild på det: Mon ikke vi allerede er over grænsen? Men nej! Dette her er Vedsted! Vi to andre turde ikke mæle et ord. Vi holdt os tæt til Hans Fris. Jeg havde overfrakke og lange læderstøvler på. Vi listede ned i en blød pløjemark – sjap! svup! bag efter Fris. Da pludselig sank Hans Fris plat ned på jorden og rørte sig ikke. Vi andre fulgte hans eksempel. Og nu fulgte nogle lange minutter i spænding, hvori vi knap turde trække vejret. Foran os – ved enden af pløjemarken – syntes jeg at skimte en række grantræer i tågen. Men da jeg igen så op, begyndte disse træer at bevæge sig ud til højre side langs agerenderne – helt til de forsvandt i tågen. Vi fik senere at vide dernede, at det sikkert var russiske krigsfanger, der var ude i samme ærinde som vi: de ville se at komme over grænsen, og de var da lige så bange for os som vi for dem!

Omsider mælede Hans Fris: »Nu er vi ovre! Dette her er Mads Varmings fenne!« Han var nu igen orienteret. Vi gik så op til landevejen, som efter fire års krig lå forsømt hen, næsten som en ensopret hedevej. Vi nåede til Hans Fris' svigerfader i Rejsby ved sengetid. Her overnattede vi i uafdampede, fugtige lagener, men trætte, som vi var, sov vi ret godt. Næste dags formiddag besøgte vi Fris' svoger, som lige var vendt hjem fra Argonnerskoven i Frankrig, hvor han i lang tid havde gjort tjeneste som underofficer i den tyske hær. Men han var lykkeligt vendt tilbage og blevet modtaget af sin blomstrende, ferme kone. Hun havde ret forstået at drive gården i al den tid. Hun havde endog fået gården delvis ombygget, mens manden var borte. Det var helt andre vilkår for dem nu end for Hans Fris, og før krigen sad Fris endda meget bedre i det, end svogeren gjorde.

Om eftermiddagen, da vi vandrede over til Hvidding forbi Hans Jepsen Christensens gård, Høgsbro, opdagede vi her så nær ude ved havet adskillige forårstegn. Vi mødte en del viber og støre, og luften føltes mild ind fra havet. Vi så os omkring i hans gamle hjem. Der var en lille snes kreaturer, men næsten intet foder, og der var ikke den mindste tale om, at manden ville sælge. Tung i sindet herover ville Hans Fris dog besøge en gammel nabo – Mads Varming i Råhede. Her på denne gæstfri, vestslesvigske gård blev vi vel modtaget. Da Mads Varming hørte om vort ærinde, vidste han straks råd: En anden nabo ville vælge. Til ham, der allerede på dette tidspunkt i mørkningen var gået i seng, gik der ilbud. Han kom straks, og hurtigt blev handelen afsluttet. Men han har vist ikke været ret vågen; thi da vi kom hjem til Sig, lå der telegram om, at handelen skulle gå tilbage, da han havde fortrudt det.

Da vi havde spist en god aftensmad og fået gård købt, skulle vi se at komme tilbage til Danmark igen. Mads Varming pressede på, at vi da skulle blive hos dem om natten. Det var slet ikke så rart det at forcere grænsen; der blev jo da skudt hver nat. Men jo mere de udmaledede faren, des mere opsat blev jeg på at ville af sted med det samme. Vi blev rådet til at følge landevejen og så stole på, at vagtposterne dér var sløjet så meget af, at det kunne lade sig gøre at gå over grænsen. Men nej! Da vi nærmede os grænsen, lød pludselig en gongong eller sådan noget, og en stram tysk officer trådte – omgivet af en del soldater – ud på vejen med sit: Halt! Wer da? Nu opstod der en lang forhandling mellem Fris og tyskeren. Det tog tid, og jeg ytrede spagfærdigt til Fris, at jeg jo i lommen havde en god pakke mad, som han kunne tilbyde den sikkert sultne tysker. Men nej; hertil toges intet hensyn, og de fortsatte med deres buldren. Omsider måtte vi omkring. Hans Fris havde fortalt og forklaret ham vort ærinde, om alle hans forhold – også hvorfor jeg var med. Tyskeren forstod ham godt og ytrede: Ja, ja, vi er jo alle mennesker. Men det var da især uforsvarligt, at han havde slæbt mig med. Hvis jeg skulle ske min ret, så skulle han sende mig i fangenskab langt op i Tyskland. Og han sluttede: Ja, ja, vi er jo alle mennesker. Men ikke tale om, vi måtte gå over, nej, heraus! Omkring!

Vi gik kun lidt tilbage ad landevejen. Så sprang vi over grøften og kravlede og benede gennem snese af fenner, over grøfter og pigtråd den hele nat, og i dagningen kom vi uantastet over grænsen længst ude ved havet i Vester Vedsted enge. Vi nåede Ribe op på morgenstunden, og nu smagte en kop kaffe i gæstgivergården igen godt, før vi tog toget til Sig. Hans Fris fik sin svigerfaders sted i Rejsby. Dette solgte han dog snart efter og købte en gård i Øster Aabølling. Han lånte ca. 4000 kr. af mig. Dem betalte han tilbage, da vi havde bygget gården i Ounbøl.

Morten Raunkjær.

BOGANMELDELSER

H. N. Skade: Gredstedbro ved Kongeåen. Udg. af Historisk Samfund for Ribe amt. (21,75 kr. + moms), abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift 19,- kr.).

Det er vist en almindelig vildfarelse, at Kongeåen udmunder syd for Ribe, thi der gik jo Kongeågrænsen 1864–1920. Men Kongeåen ligger nord for Nips å, der omarmer Ribe, og den gamle hovedlandevej i vest, der går fra Ribe til Varde, passerer Kongeåen over Gredstedbro. Om denne lokalitet har Historisk Samfund for Ribe amt udsendt en bog af H. N. Skade, »Gredstedbro ved Kongeåen«. Det er underholdende læsning om kro og bro, om møller og markeder, veje og vandløb, toldgrænse og smuglerier, om udførsel af heste, stude, svin og gæs og om slægtshistorie, der sammenknytter de mange tråde. Denne bog om en gammel grænsepost må interessere lige så meget syd for Kongeåen som nord for.

Gredstedbro blev først 1820 ophøjet til toldsted og kun for sydgående varer og kreaturer. De nordgående skulle stadig fortolde i Ribe, der altid havde været toldstedet for den færdsel, der gik over Kongeåen ved Gredstedbro, en indviklet historie at administrere. Det var toldforhøjelserne i 1542 efter Grevefejden, der indledte den 300 år lange kamp mellem toldopsynet og grænsebefolkningen. På det tidspunkt var der mærkeligt nok ingen bebyggelse ved Gredstedbro. Kongen måtte senere beordre en krongård flyttet fra Gredsted by til broen for at få en opsynsmand på stedet. Endnu 1562–63 er der intet i jordebogen, der hedder Gredstedbro, men navnet findes i folkevisen om Valdemar Sej, der haster til dronning

Dagmars dødsleje, eller rettere i Anders Sørensen Vedels version af 1591, og den her antegnede rute bærer ikke sandsynlighedens præg. Når man skal fra Skanderborg over Randbøl hede til Ribe, går vejen over Foldingbro og ikke Gredstedbro, så H. N. Skade kan næppe tage folkevisen som tegn på, at Gredstedbro har eksisteret i Valdemars-tiden.

Men nu er der både bebyggelse og trivsel i Gredstedbro. Der findes ikke blot de 44 husstande, som en trykfejl side 175 har levnet, men ikke mindre end 144 husstande, og når man næste gang kører den vej, bør bogen ligge i handskerummet, så man kan komme ud og sammenholde teksten med landskabet. Til dette brug ville det dog have været et stort plus med et nutidigt kort, der havde fået de gamle stedsangivelser indtegnet.

Men helhedsindtrykket er en lokalhistorie af høj kvalitet.

bjs.

Th. Kaufmann: Med håb i mørket. A/S Dy-Po Tryk.

Som en optakt til 50-året for den første verdenskrigs afslutning har Th. Kaufmann, Bovrup, fået udgivet et udvalg af de breve, han under krigen sendte hjem til offentliggørelse i Hejmdal. Brevene, der er skrevet med en naturlig glæde over livet og stilfærdig humoristisk sans, rummer også mange fine naturbeskrivelser, mens de egentlige krigsbegivenheder af nærliggende årsager knap nok nævnes. Den nu gamle vævers breve formår stadig at fastholde interessen hos læseren.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

A. Nielsen & Co. A/S
Nykøbing Falster

**Lolland - Falsters
Folketidende**

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

Pindstrup Mosebrug
SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

**Besøg
landsdelens
museer**

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

**Graasten
Andelsslagteri**

SKÆRBÆK BANK A/S

Grundlagt 1920

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank A/S

GRAASTEN

**1/2 Sønderjydsk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel**
Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

ORBESEN

Stormagasin

HADERSLEV

DEN NORDSLESVIGSKE

FOLKEBANK

AKTIESELSKAB

AABENRAA

KONTORMØBLER

P. J. SCHMIDT A/S

Vojens - Telefon (045) 4 12 26*

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,

Brorsonsvej 37, Tønder.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz,

Tøndervej 173, Abenrå.

Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen,

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder

3 eller 5 mdr. fra november ell. januar

Sommerskole for unge mænd og kvin-

der, 3 ell. 5 mdr. fra maj. Axel Nielsen

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Rasmussen

M. Schaumanns Klædefabrik A/S

Afd. for kemisk rensning TRYLIN

Haderslev

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-

afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS